

ՎԱՐԱԳ ԱՌԱՔԵՆՅԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ ԼԵՋՈՒՆ ԵՎ ՈՃՐ*

«ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿԻ ՀԱՎԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ԵՎ ԱՅՈՒ ՈՃԱԲԱՆԱԿԱՆ ՇՐՋԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մեր հին գրականությունը հարուստ է խոսքի զանազան շրջաբանություններով, բայց Նարեկացու «Մատենան ողբերգութեան»-ը այդ կողմից յուրահատուկ դիրք է գրավում: Հին գրական երկերի մեջ խոսքի ոճաբանական շրջաբանությունները ընդհանուր բնույթ ունեն, այսինքն չեն մշակված, չեն անհատականացված, այլ ուղղակի բնական խոսքը օժտված է դրանցով: Եթե կան նույնիսկ անհատականացման օրինակներ, դրանք գերազանցապես արված են հունարենի հոնոտրական օրենքների հիման վրա և գերազանցապես ընդօրինակումներ են:

Նարեկացին բնական խոսքի շրջաբանությունները մշակում և գործադրում է հատուկ նպատակով: Նա ջանում է իր խոսքը ազդեցիկ և խորիմաստ դարձնել, ազդել լսողի մտքի ու զգացումների վրա: Ամեն ոճաբանական առանձնահատկություն այստեղ ունի որոշակի նպատակադրում: Դրանք կամ փոխառություն են մեր հին գրականության մյուս երկերից կամ Աստվածաշնչից, որի

ազդեցությունը ուժեղ է նրա վրա, կամ ուղղակի հենց Նարեկացու անհատական ստեղծագործության արդյունքն են: Նրա ստեղծագործած շրջաբանությունները բանակով ու որակով միանգամայն բարձր են ընդօրինակումների համեմատությամբ: Նա ստեղծում է թարմ շարույթներ, հին բառերը օժտում է նոր նշանակություններով, հետևում է բազմազանության ու պեսպիսության սկզբունքին, հղանում է անսպասելի պատկերներ, հակադրություններ և այլն: Հենց այս նոր բառերի կամ քիչ գործածված բառերի կիրառումը խոսքն օժտում է նրբությամբ և վեհությամբ:

Մեր հոգվածաշարի այս մասում պետք է զբաղվենք Նարեկացու ոճաբանական ինքնուրույն շրջաբանությունների քննությամբ, բայց մինչև դրանց անցնելը ուզում ենք մի քանի խոսք ասել այն մասին, թե ի՞նչպես է Նարեկացին օգտագործել իրենից առաջ եղած գրականության ոճական միջոցները: Այստեղ պետք է առանձնապես նշենք Աստվածաշնչի դերը, որի առաջին տողից սկսած մինչև վերջինը ծանոթ է Նարեկացուն: Նրա ամեն մի էջը համարյա հիշեցնում է Աստվածաշնչի բառապաշարն ու դարձվածները, նյութը, հատուկ անունները, նրա մեջ հիշատակված դիպվածները և պատմությունները: Նա չի բացատրում Աստվածաշնչի առասպելի կամ լեգենդի ծագումը, այլ որոշ ակնարկով հիշում է և անցնում, ուստի մեծ մասամբ մեզ անծանոթ պատումները մնում են անհասկա-

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1964 թվականի № 8 է-ից և Ը—Թ-ից:

Նարեկացին իր վերցրած նյութը որոշակի ուժավորման է ենթարկում, դրանցով ստեղծում է նմանություններ ու պատկերներ և շատ հաճախ խստացնում է նրանց արտահայտությունները: Դրանք նյութ են ծառայում միայն բանաստեղծի համար, որպեսզի նա ստեղծի փոխաբերական արտահայտություններ, պատկերներ, համեմատություններ: Եւստ հաճախ նա աստվածաշնչական ամբողջ շրջանությունները արտահայտում է մի բառով, որ ինքն է կազմում. օրինակ՝ Երեմիայի մարգարեության հետևյալ սովորական նկարագրական արտահայտությունը. «Եւ զնացի փախն Եփրատ գետոյ, փորեցի և առի զսփածանելին ի տեղիտէն, ուր թաղեցի զնա անդ. և ահա ապականեալ էր սփածանելին, և ահա չէր ինչ իմիւր պիտանացու» (ԺԳ 7): Նարեկացին մշակել է այսպես. «Իբրեւ զհանդերձս ինչ ապարահից (տպագիր՝ ապահարահից) զաղբացալ. որպէս թրծեալ աման խեցեղէն փշրեցալ անարծաթծելիս: Համեմատելով. «Եւ կործանումն նորա եղիցի իբրեւ զբեկումն խեցեղէն անօթոյ բրտի, մանր խորտակելոյ, զի մի՛ ոք գտանիցէ առնուլ սակաւ մի ջուր» (Նսայի Լ 14): Նախ փոփոխության են ենթարկվել որոշ բառեր, շարույթներ, օրինակ սփածանելի բառը, որ նշանակում է մեջքը կապելու շոր, հին բառ է, առավել Աստվածաշնչի մեջ գործածված. նա փոխել է ընդհանրաբար բառով, բայց և նկարագրական ձևով, առանձին նախադասություններով արտահայտված սփածանելի բառի հատկանիշները բացահայտել է մի խիստ ու անպատշաճ մակդիրով. «Իբրեւ զհանդերձս ինչ ապարահից»: Երկրորդ նախադասության մեջ աստվածաշնչական նմանությունը շատ ավելի թուլ է ու անհամապատասխան. կործանումը չի կարելի նմանեցնել կոտորված անոթի հետ:

ֆիզիկական նմանության տեսակետից դրանք անհամատեղելի են. կործանումը կարող է նմանվել անկման հետ և ոչ անկման հետեւանքով առաջացած երևույթի հետ, այս պարզունակ նմանությունը նարեկացին փոխել է ավելի ճիշտ և որոշակի արտահայտված նմանությամբ. «որպէս թրծեալ աման խեցեղէն փշրեցալ անարծաթծելի», որով ոչ միայն ստացվել է իրական պատկեր, այլև Աստվածաշնչի ոգի. «մի՛ ոք գտանիցէ ի նմանէ, որով հուր բառնայցէ կամ որով մարթիցէ առնուլ սակաւ մի ջուր», ամբողջ տասնհինգ բառից բաղկացած շրջասությունը, որ միայն մի բառի բաժեք ունի, նա արտահայտել է արծաթեղ քառով, որը նարեկացու ժամանակ արդեն ընդարձակ գործածություն ուներ՝ նորոգել և կամ բորբոքել (կրակը) նշանակություններով:

Վերցնենք ուրիշ օրինակներ. «Զարտաքնայարդար բաժակս անմաքուր, զբռեալ որմս գարշունակ, զսին պարծանօք պաճուճեալ», զլոյսս ի մռայլ շրջեալ, զգերանակիր ակնս թշուառացեալ, զչհս փառաց շիջեալ» (Իէ): Համեմատի՛ր. «Վայ ձեզ դպրաց և փարիսեցւոց կեղծաւորաց, զի սրբէք զարտաքին զբաժակին և զսկաւառակին, և ի ներքոյ լի են յափշտակութեամբ և անխառնութեամբ» (Մատթ. ԻԳ 25). «Հարկանելոց է զքեզ Աստուած, որմ բռեալ (Գործք ԻԳ 3): «Քանզի մեծարանս սնոտեաց բարբառեալ» (Բ Պետր. Բ 13). «Իսկ արդ եթէ լոյսդ, որ ի քեզ է, խաւար է, խաւարն որչափ ևս» (Մատթ. 2 23). «Թող հանից զշիղդ յականէ քումմէ և ահաւաղիկ ի քում ականդ գերան կայ» (Մատթ. է 4):

«Պակասեալ աւուրցս ի հեծութենէ, և ընթացք ամացս ի հառաչմանէ, ըստ նուագարանաց երգողին: Իբրև ասուի ի ցեցոյ և փայտ ի յորդանէ, ըստ իմաստնոյն բանի ի խիթմանէ սրտիս հալեցայ, իբրև զստալն սարդից մաշեցայ, ըստ սաղմոսողին, և խոտան գտայ. իբր զամպ առաւօտեայ և զցօղ վաղորդայնի սպառեցայ (Նարեկ ԻԱ). համեմատիր. «Իբրև ցեց հանդերձի և որդն փայտի, նոյնպէս տրտմութիւն վնասակար է սրտի առն» (Առակ ԻԾ 20). «Մաշեցեր որպէս սարդի ստալն զանձն նորա» (Սաղմ. ԼԸ 12): «Վասն այնորիկ եղիցին իբրև զամպ առաւօտու և իբրև զցօղ վաղորդայնոյ որ անցանէ (Ովսէէ ԺԳ 3):

«Մաքրութեան ծաղիկ ոչ ունիմ, և ոչ իւղ ողորմութեան, և գիշերոյն մռայլ աննշոյլ. ի նիհնումն մահու ննջեալ եմ, և տաքնապ կոշողին փողոյ ստիպէ. զղարդ հարսանեացն կրկին մերկացայ, և զձէթ վարուցն վերստին լքի և դուռն մտին հարսանեաց աւասիկ փակի» (Նարեկ ԿԸ): Չնայած շրջումների պատ-

ճառով երբեմն որոշ մտքեր մեզ չեն հասնում, առաջանում են առանձին բառերի անշատումներ ընդհանուր կառուցվածքի մեջ բայց փոխվելով ավանդական ձևերը, փոխվում է և հնչերանգությունը. բառերը ստանում են ուժեղ արտահայտություն, մտնում են այնպիսի անսպասելի հարաբերությունների մեջ, կամ դրսևորում են այնպիսի կապեր, որ մենք երբեք այդ բառերի նկատմամբ չէինք նկատել սովորական կիրառությունների և ոչ մի դեպքում: Հենց այս պատճառով էլ այդ բառերը ձեռք են բերում իմաստային նրբություններ, նոր և թարմ ձևերի մեջ խոսքն ստանում է առանձին նրբերանգներ, հուղարտահայտչական գունավորումներ: Համեմատի՛ր նաև հետևյալը Երգ Երգոցի հետ. «Ընդ Սողոմոնի օծելոյ որգեգրեցելոյ Աստուծոյ երգեմ բերանով հարսին ներկաւոր փեսայիդ բարեբան գոհաբանութիւն, համբուրեալ ի յիղձս մտաց զհոտ իւղոց քոց քան զամենայն խունկս... զհետ քո ի հետ իւղոց քոց ընթացուք. լուացեալ զերեսս ջուրբ կենաց, որ ի վեր է քան զերկին օդոյս այսորիկ և օծեալ զգլուխ անխտական իւղովդ երկնայնով (ՂԳ 11): «Զի բարի են ստինք քո քան զգինի, և հոտ իւղոց քոց քան զամենայն խունկս: Եւր անոշ հեղեալ է անուն քո, վասն այսորիկ օրիորդք սիրեցին զքեզ. և ձգեցին զքեզ. զհետ հոտոյ իւղոց քոց ընթացուք մեք» (Երգ Ա 1—3): «Օժ զգլուխ քո և լուա զերեսս քո» (Մատթ. 2 17):

Այսպիսով համարձակորեն նարեկացին աստվածաշնչական մեկնական, բացատրական երկրորդական նախադասություններով ընդարձակված և ցրված նախադասությունները, որոնք ակնհայտորեն անմշակվածություն և ժողովրդական դեռ չկազմակերպված, չամբողջացած խոսքի բնույթ են կրում, ձուլում է մի ամբողջության մեջ, մի բառով կամ մի համարձակ արտահայտությամբ: Երբեմն փոխում է ոչ միայն աստվածաշնչական խոսքի ձևը, բառերը, նրանց կազմությունը, շարահյուսական կառուցվածքը, այլև փոխաբերական պատկերի իմաստը, նոր նշանակություն տալով նրան: Օրինակ՝ «զի՛ սրբէք զարտաքին զբաժակին և զսկաւառակին, և ի ներքոյ լի են յափշտակութեամբ և անխառնութեամբ». ամբողջ բարդ համադասական նախադասությունը արտահայտել է մի կապակցությամբ. «զարտաքնայարդար բաժակս անմաքուր». ինչո՞ւմ են տարբերվում սրանք. Նարեկացին խոսքի սեղմությունը հասցրել է վերջին կատարելության. Աստվածաշնչի անորոշ ու խառը վերացական պատկերը թանձրացական է դարձրել: Աստվածաշնչական պատկերի սկզբի մասում փոխաբերական նմանությունը ճշմարիտ է. այս-

գնքն՝ փարիսեցիները և դպիրները իրենց արտաքինը մաքրում են, հակառակը պետք է ներքինը, իսկ ներքուստ լինեն են կեղտոտությունը: Բայց նախադասության երկրորդ մասում վերանում է փոխաբերական նմանությունը և թուլանում է հակադրությունը, բացի որ այդ մասում արդեն բաժակը չէ, որ հասնողեն է դալիս, այլ մարդը. որովհետև Եսայիի մեջ չի կարող լինել «յափշտակություն» և անխառնություն»: Այսպիսով ստացվում է չլրացված համեմատություն և տրամաբանորեն սխալ հակադրություն, մանապես որ անխառնությունը բառն էլ այն իմաստով չունի հայերեն, որով այստեղ գործ է ածվել, և նույնիսկ չի հիշեցնում դուզն չափով լինել բացասական նշանակություն, այլ ներհակառակն ավելի դրական շանակություն (մաքրություն, դտություն). այդ բառը չափաված է հունարեն $\alpha\kappa\rho\omega\varsigma$ բառի ձիշտ ակնական թարգմանությունը տալու համար, որը նշանակում է անժուժկալություն, անդրսպություն, անշափավորություն, որտեղ α խտական ան մասնիկն է, իսկ $\kappa\rho\omega\varsigma$ շանակում է խառնուրդ, խառնելը: Եվ այդ մարդը անորոշության դիմաց ունենք սեղմ, փոխաբերական նմանության տեսակետից ձիշտ, իսկ հակադրությունը տրամաբանորեն պատասխանատված կապակցություն, որտեղ անառնատեղծը ստեղծել է նաև հայերենի համար միանգամայն նոր բառ իսկական բարդություն (արտաքնայարդար):

Նարեկացին, օգտագործելով աստվածաբանական լեզվական նյութը, այնպես չի վերարտադրում մեծ մասամբ, որպեսզի մենք այն առնենք շակերտների մեջ, կամ բացատրիկ դեպքերում նա դարձնում է անուղղակի խոսքեր այս կամ այն շաղկապներով, կամ փոխում է այս կամ այն ձևով՝ նոր բառեր ավելացնելով և հենք դուրս գցելով: Օրինակ՝ «Զիա՞րդ իբր ոչ կռապաշտեալ անպատկառապէս պիւրճացայց ունայն պանծանօք ասել ընդ Դաւթի՝ «միթք մոռացեալ իցէ մեր գանուն Աստուծոյ, կամ ձգեալ զձեռս և մաղթան օտար աստուածոց»: Ընդգծված նախադասությունները բերված են Սաղմոսի ԽԳ գլխից, որտեղ գրված է այսպես. «քէ մոռացեալ իցէ մեր գանուն Աստուծոյ մեռոյ, կամ ձգեալ իցէ զձեռս մեր յաստուածս օտարս»: Կամ՝ «իբր յիմարս յարս և վատթարս ասել ժպրհիմ՝ թէ բերան իմ պատմեսցէ զիմաստութիւն, և սիրտս զհանճար» (Նարեկ Կ). իսկ Սաղմոսի մեջ. «բերան իմ խոսեսցի զիմաստութիւն և խորհուրդ սրտի իմոյ զհանճար (ԽԸ 4): Առած նյութը լեզվական մշակման է ենթարկված: Միջանկյալ հիշենք, որ այդ անհամապատասխանությունները կարող են մասամբ առաջացած լինել նաև

նրանից, որ Նարեկացու ձեռքի տակ գուցե եղել է Աստվածաշնչի հին թարգմանությունը, կամ հունարենը, քանի որ ժողովրդի՝ «ողորմումն դարձուցանէ զմեզս մեծամեծս», Նարեկացու մոտ գտնում ենք՝ «բժշկութիւն դադարեցուցանէ զմեզս մեծամեծս», որ համապատասխան է եբրայական բնագրին և հունարեն թարգմանությանը (Ժողովող Ժ 4, Նարեկ ԻԷ 4): Նարեկացու վրա Աստվածաշնչի ազդեցությունը ամենուրեք երևում է, բայց թե՛ պատկերավորման և թե՛ լեզվական կառուցվածքի ու մշակման կողմից Նարեկացին իր ինքնուրույնությունը պահում է: Ինչպես ասվեց, հաճախակի անդրադարձումը դեպի Աստվածաշնչին Նարեկացու թե՛ լեզվական ու թե՛ գեղարվեստական խոսքի հիմնական թերություններից մեկն է. այդ հաճախակի անդրադարձումը գեղարվեստական երկը օժտում է ակնարկներով, ծածկում է առասպելա-միթական շղարշով: Ահա՛ մի օրինակ աստվածաշնչական առասպելաբանությունից, որ վերաբերում է ողջ Մերձավոր Արևելքի անցյալին, նրա մշակույթի պատմությանը. «Քանզի որ ի մեզս դարձութեան խոնարհեսցի, առաջի կայ նորին կառուցեալ առեալ ի պաշտոն յօնականացն (տպագիր յանականացն) խոտարծարծիցն պոռնկապատիր պատկերացն կերպարան Աստարտայ և Քամովսայ և Մեղրովմայ արուարձանի և Թարահատայ թարմատարի, ընդ դադրոտեացն կանացեաց իշանդամիցն պատկառանք, անվերարկու ծանակութիւնք» (Նարեկ Կ). համեմատի՛ր. «Եւ գնաց Սողոմոն զհետ Աստարտայ դարշելոյ Սիդոնացոց և զհետ Մեղրոմայ դարշելոյ որդոցն Ամոնայ» (Գ Թագ. ԺԱ 5—7): Կամ թե այնպիսի նմանություններ, ինչպես՝ «Պատժակիցս կործանեցեալոյն Սողոմայ, ըմբերանեալ դատախազս Նինուէի, անարի բարբարոս քան զտիկինն հարաւային, վատթարագոյնս քան զՔանան, յամառեցեալս քան զԱմաղիկ, անբժշկական բազար դրօշելոց, նշմար մնացեալ ապստամբութեան հինն Իսրայէլի, յիշատակարան պահեալ ուխտազանցութեանն Յուդայ: Կըշտամբեալք զեր քան զԾուր, տարամբեալս քան զԾաղան, խորթաբարոյս քան զԴալիլիա, աններելիս քան զանհաւանն Կափառնայում, պարսաւեցեալս իբր զՔորազին, բամբասեցեալս ընդ Բեթսայիթայ, անպակեշտ ծաղկեցեալ ալիքս Եփրեմի» (Նարեկ Բ): Բոլոր նմանություններն ու համեմատությունները մեզ համար մնում են անհասկանալի և իջեցնում են երկի գեղարվեստական արժեքը: Նույնիսկ եթե Աստվածաշնչի համապատասխան գլուխներն էլ կարդանք, դարձեալ դրանք մեզ համար մնալու են անհասկանալի, մինչև որ մեր ձեռքի տակ չունեն-

նանք մասնագիտական աստվածաշնչական բառարաններ՝ հատուկ անունների ու միթաբանություն:

Ինչպես այլ առիթով ասել ենք, Նարեկացու վրա ազդեցություն են թողել նաև գրական այլ երկեր. մենք նկատի ունենք միայն լեզվական ազդեցությունը, այն է՝ որոշ պատկերների փոխառություններ, արտահայտությունների օգտագործում, շարահյուսական ձևերի ընտրություն և այլն: Համեմատի՛ր, իբրև օրինակ, հետևյալ պատկերը Ագաթանգեղոսի նույնանման մի պատկերի հետ. «Եւ ընդ լալով սերմանել բանիս ի նախընթաց շուս աստիճանաց՝ օթեանացս պատրաստութեան ի կատարածն ժամանելոյ հաւաքման հնձոյն, դարձայց բերկրեցեալ լրութեամբ քաւութեան պտղոյն երանութեան որայիցն բարութեան» (Նարեկ Բ). այս հատվածը համեմատել ենք Սաղմոսի ձի՛ն գլխի նման մի արտահայտության հետ, բայց սա ավելի նման է Ագաթանգեղոսի «Այլ յորժամ որայն ի հունձս եկեալ մատուցէ զատորոթեանն բերրի զպտուղ սերմանողացն՝ ընդ նմին և զցնծութիւն բերկրութեան ուրախութեանց ամենայնի բերէ» (Ագաթ. 104) հատվածին, թե՛ ըստ բովանդակության, թե՛ շարույթների ընտրության ու կառուցման. հնարավոր է նաև, որ Ագաթանգեղոսը օգտագործած լինի Սաղմոսի պատկերը: Ամենից ավելի ուժեղ է որոշ հատվածներում խորհնացու «Ողբ»-ի առկայությունը, որի մասին խոսել ենք: Հիշենք այստեղ նաև Նղիշին, որի «Տիկնայք փափկասունք» հատվածի շարահյուսական ձևերը իրենց համադասական կապակցություններով, և շաղկապի յուրահատուկ գործածությամբ ու արտահայտչական զարգացած ձևերով այն հիմնական ատաղձն են, որի դասական օրինակով Նարեկացին ստեղծեց շարահյուսական ձևերի բազմազանություն: Ահա մի օրինակ Նղիշից. «Ոչ որ ումբ ջուր ի ձեռս արկանէր, և ոչ կրտսերք աւագաց դաստառակս մատուցանէին: Չեղան առաջի սուրբ սկտեղք, և ոչ անկան բաժակակալք յուրախութիւն»։ Կամ՝ «Կործանեցան բարձրագահք տաճարք նոցա. և խանդարեցան սպասք երախանաց նոցա. անկան կործանեցան ապարանք նոցա և տապալեալ աւերեցան ամուրք ապաստանի նոցա...»: Համեմատի՛ր. «Շաւիղն յուսոյն կուրացաւ, շնոհին ծածկոյթ յինէն մերկացաւ, փառացն վայելչութիւն ստուերացաւ. բոց գեհենին ինձ բորբոքեցաւ...» (Նարեկ ԻԴ):

Բանասիրության կողմից հաճախ հիշատակվել է Նարեկ Ասորու «Գիրք աղօթից» երկի ազդեցությունը Նարեկացու վրա, որ երբեմն էլ Նարեկացու «Ողբերգութեան» հետ հրատարակվել է: Ահա՛ Նարեկի մի հատ-

ված. «Ինձ լքելոյս ողորմեա, ինձ եղծելոյ օգնեա, ինձ խաւարելոյս ճառագայթեա, ինձ մոլորելոյս առաջնորդեա, որ լի եմ մեղօք և անթիւ յանցանօք. և ի յորձանս անօրէնութեան տարուբերեալ ծփիմ: Մի՛ դատեր և մի դատապարտեր զիս, Տէր, ըստ անբաւ զազիր գործոց իմոց. և մի՛ կացուցես զիս ընդ ալլան, որք զայրացուցին զքեզ: Այլ ընդ փառաւորեալսն փառաւորեա և ընդ պատկերեցն պսակեա և ընդ բերկրելոցն ուրախացու Փրկեա զիս, Տէր, ի գաղտնաձիգ նետից սատանայի, որ բոլոր մեքենայիւք պատեալ պաշարէ զիս: Աւար առեալ զմիտս իմ վարի ի գերութիւն՝ ցանկութեան մեղաց առնելով ծաղր և այսպէս կատականաց թշնամեաց» (տե՛ս Գլուտ եպիսկոպոս, «Արեւելյան Անապատականը և Նարեկը», Երուսաղէմ, 1937 թ. էջ 134—135):

Այժմ անցնենք Նարեկացու բանաստեղծական խոսքի միջոցների քննության: Ամենից առաջ պետք է նշել, որ Նարեկացու լեզվի հիմնական շրջաբանություններից մեկը հակադրություն է կամ անտիթեզը: Բանաստեղծը ստեղծում է սովորական երևույթների հակադրություններ, որպեսզի զգացումներն ու մտքերը ավելի ցայտուն և բացահայտ դրսևորվեն. ամբողջ «Մատանան ողբերգութեան»-ը հիմնված է Աստուծո և մարդու հակադրության սկզբունքի վրա. մի կողմը կանգնած է Աստված իր բարիքներով և փառքով, իսկ մի կողմում մարդը՝ մեղքերով ու չարիքներով՝ դատապարտելու արժանի հակադրական անարգանքին: Ահա այս երկու հակադիր կերպարների հիման վրա, Նարեկացին ստեղծում է լեզվական հակադրություններ: Նարեկացին ամեն կերպ աշխատում է ազդել զգացումների վրա և գերել ընթերցողներին: Իսկ զգացումները ավելի ցայտուն են դրսևորվում երևույթների հակադրությամբ. որքան հակադիր առարկաների մեջ հակադրությունը ուժեղ է, այնքան այդ առարկաները մեծ տպավորություն են գործում մեր մտքերի և զգացումների վրա: Նարեկացու ոճի հակադրությունները պայմանավորված են հեղինակի ներքին հակադիր տրամադրություններով ու ապրումներով: Ժամանակի իրականությունը բանաստեղծի հոգու մեջ ներկայանում էր բեկումներով: Հասարակական կյանքից զժգոհ, հավատի մեջ խորացած բանաստեղծը կասկածում էր ապագա թողության հույսի նկատմամբ. ճգնաժողովրդական խառակեցության զուգընթաց՝ նրա մեջ խոսում է բնական մարդը իր բարդ ապրումներով, կրքերով ու ցանկություններով: Ինչքան էլ նա ուզում է մտքով ու հոգով առաքելի մնալ, սակայն իրական բնախոսական մարդը միշտ գլուխ է բարձրացնում:

ամեն անգամ հիշեցնում նրան իր ներկայությունը, որի դեմ հաճախ բանաստեղծը պայքարում է, բայց որի ճիրաններից չի քաղատվում: Այս հոգեբանական հակասությունը պատճառ էր դառնում հեղինակի կասկածը իրականության նկատմամբ: Նա խոստացանքներ էր անում, որ աշխատավոր մարդու ճակատագիրը փոփոխվում էր, բայց երբ չէր գտնվում: Բանաստեղծը չարիքները, դժգոհությունը և անհավատը կյանքից, անարդարություններից, նրան դարձրել էին մի մեծ տառապող հոգի՝ ի խոր հակասությամբ, մենակության անօգնական: Այն հանկարծակի դիմումները Աստուծուն, ներումն հայցելը նրանից, հառաջացել են նրա Աստուծո ստեղծած կյանքի հետ նկատմամբ ունեցած դժգոհությունից: Դժգոհությունն ու կասկածը նրա գործած մասնագիտական հանցանքներն են, եթե նա մի օր չի փախչում Աստուծո և նրա օրենքների դեմ, ապա ինչի՞ են պետք այդ հոգեմրմունքները ու պաղատանքները: Աստվածաշնչական պատումների հանցավոր մարդկանց փոխարենական պատկերավորումները չլուրջ միջոցներ են, որպեսզի նա իր մտքերն արտահայտի: Այնպիսի մի հանձարեղ մարդ, ինչպիսին Գրիգոր Նարեկացին էր, որ ամբողջ Աստվածաշունչը գրեթե անգիր գիտեր, չէր կարող չնկատել նրա միամիտ հեթանոսները, նրա իրար տրամաբանորեն հակասող առասպելների ընդհանուր էությունը: Բայց նա այդ դարաշրջանում չկարողացավ լրիվ կողմնորոշվել, չկարողացավ կասկածները դարձափոխել ու հասցնել հասարակարգի բացասման, ընդհակառակը, նա զղջաց իր հանցանքների համար, դատապարտեց իր մտավոր թուլանքները և սկսեց ներում հայցել: Նրան պակասում էր գիտությունը իր իսկական առումով: Նա անշուշտ ծանոթ կարող էր լինել հունական մի շարք փիլիսոփաների՝ տիեզերքի և նրա մի շարք երևույթների մասին եղած ճշմարիտ բացատրություններին, բայց դրանք միայն կարող էին նրա մեջ կասկած առաջացնել և ոչ հիմնական տեսական ստեղծել բրիստոնեական կրոնի ժխտման համար: Բանականությունն ուժը այնքան զորեղ չէր, որ կարողանար պատրանաթափ անել նրան:

Մինչև այժմ Նարեկացու բոլոր ուսումնասիրողները պաշտամունքի բարձր աստիճանին հասած նրա ժողովրդականությունը բացատրել են նրա սրբանվեր ձգնավորի, մաքուր վանականի, բարեպաշտ բրիստոնյայի աստվածային վարքի պատճառով: Նարեկացու պաշտամունքն ու նրա ժողովրդականությունը հիմնականում կապված են նրա բանաստեղծական խոսքի մեծ վարպետ լինելու հետ: Նա իր ժամանակ ժողովրդականություն է վայելել, բանի որ եղել է տաղանդավոր

քնարերգակ բանաստեղծ, և ո՞վ կարող է ասել, որ նրա բանաստեղծությունները ժամանակին բերեն-բերան չէին արտասանվել առանց գրի առնվելու, կամ եթե գրի են առնվել, հետագայում չեն ոչնչացվել «անպատշաճ» լինելու պատճառով, ո՞վ կարող է ասել, որ այսօրվա մեր շատ տաղերի, որոնց հեղինակները վիճելի են մինչև այժմ էլ, մի մասը որոշ փոփոխություններով Նարեկացուն չեն եղել:

Նարեկացին, իբրև մարդ, իր բարդ փոփոխական ապրումներով, մտածողության հակասականությամբ կապված է իր դարաշրջանի հետ ու դեռ առեղծված է մեզ համար: Նրա հակասականությունը, հոգու բեկումները, տառապանքները ամենից լավ արտահայտվել են լեզվի ու ոճի մեջ: Այստեղ մենք գտնում ենք իրոր ապստամբող մարդու հակասական տրամադրությունները, բարդ ապրումները՝ զարմանալիորեն բարդ ձևերի մեջ: Իրականության հակասությունները արտահայտվում են խոսքի հակադիր ձևերով, որոնք հասցված են արտահայտչական կատարելության. օրինակ՝ «Եւ ի մերկութեանս գրկի՜ փուշն ընդ շուշանաց ժողովեցի» (4): Հոգեբանական բարդ ապրումները արտահայտված են իրական առարկաների հակադրությամբ: Շուշանի և փշի հակադրությունը ցնցող է լրիվությամբ և բացարձակ կատարելությամբ, քանի որ այս դեպքում իրար հետ հակադրվում են բազմաթիվ հատկանիշներ: Շատ անգամ բանաստեղծները խավարը հակադրում են լույսին. Նարեկացու մոտ նույնպես բազմիցս կրկնվում է այդ հակադրությունը, բայց չնայած լույսի ու խավարի հակադրականության, չի ստացվում այն, ինչ որ մեր բերած հակադրության մեջ կա: Այստեղ առաջանում են բազմաթիվ զգացումներ, քնքշություն, նրբություն՝ կոշտ ու կոպտության դեմ. անսահման հաճությամբ ու բուրմունքով՝ ծակող ցավի դեմ, սպիտակ, աչքերը պայծառացնող գույնը անգունության դեմ, բարությունը շարունակյալ դեմ և այլն և այլն: Եվ այս ամբողջը կապվում է մարդու զանազան զգացումների, մտքի, բազմազան տպավորությունների հետ: Այստեղ արդեն բավականաչափ ուժեղ կլինեն հակադրությունը մերկ գրկի ու հավաքված փշի միջև, բայց և շուշանի հակադրությունը՝ մտքերի ու զգացումների անսահման հեռանկարներ է բաց անում: Նարեկացու գրքի բոլոր գլուխների կառուցվածքը հիմնված է հակադրության վրա: Սկզբում տրվում են Աստուծո բարեմասնությունները, ապա դրան հակադրվում են հեղինակի սեփական մեղքերն ու հանցանքները, և հետո, այլ հակադրական շաղկապով նորից հիշելով Աստուծո առաջնությունը,

թյունները, նա օգնութիւն է հայցում. «Այսմ զօրեա առ ելիցն հնար. նայեա ի բնութեանս ամենապատաղ խակութիւն և պարզեան բժշկութիւն վիրացոս»: Մեջընդմեջ առաջ բերելով փոփոխակի հակադրութիւններ, երրորդ մասում արդ ընդհանրացնող շաղկապով եզրափակվում են նախորդ երկու հակադիր հատվածները. եթե այդպես է, ուրեմն դու պետք է որ գիտաս և պետք է ընդունես իմ խոստովանութիւնները: «Արդ՝ տես ի բոյր մեծութիւն, նայեցեալ ի յիմս փոքրութիւն, ընկալ զսակաւ խոստովանութիւնս անհամար մեղացոս»: Մեծ մասամբ նկատելի է եռամասնյա կառուցվածք. սկզբում հաճախ տրվում է հիմնական թեման, այն է՝ խոսակցի արժանիքները. երկրորդ մասում այդ հատկութիւններն են զարգացնում է շեշտակի հակադրութիւններով, իսկ երրորդ մասում տարբեր ձևերով կրկնում է առաջինը՝ ստեղծելով օղակալին կառուցվածք:

Բերած հատվածը կազմված է խոսքի երկու ամբողջական եզրերից, որոնք օրպէս և այսպէս մակբայներով նմանեցվում են, հավասարեցվում իրար, բայց խոսքի յուրաքանչյուր եզրում գտնվում են իրար հակադիր երևութներ, որով ստացվում է իրենց մեջ իրար հակադիր տարբեր մասերի մի բարդ ամբողջութիւն: Զեական հակադրութիւն գոյութիւն չունի. կա միայն իմաստային հակադրութիւն կամ բնական հակադրութիւն, որովհետև միշտ մտքով մենք լույսը հակադրում ենք խավարին, ցավը՝ առողջութիւնը և այլն:

Իսկական հակադրութիւնը այն է, երբ խոսքի տարբեր եզրերն են իրար հակադրվում, որպեսզի նկարագրվող երևութները առավել ցայտուն հանդես գան իրենց բոլոր կողմերով, ներութիւններով, մանավանդ, երբ դա կազմվում է որևէ հակադրական բառով: Օրինակ՝ «Մի ընդհարականիր խստութեամբ մեծդ ընդ փոքրաւ, լոյսդ՝ ընդ ստորնականիս», բնութեամբ բարիդ՝ ընդ ի բնէ չարիս, ողիւյզդ օրհնութեան՝ ընդ պտղոյս անիծից, քաղցրութիւնդ իսկապէս՝ ընդ համայն դառնութեանս, փառատրեալդ անփոփոխ՝ ընդ ամենակին անարգիս, կենացդ նշխար՝ ընդ կաւոյս զանգուածոյ, Տէր տէրանց՝ ընդ տղմիս երկրայնոյ, աննուազ լիութիւնդ՝ ընդ յթաւոր ստրկիս, անկապուտ ճոխութիւնդ՝ ընդ անպատսպար տառապելոյս, անկարօտ բարութիւնդ՝ ընդ ամենաթշուառ աղքատիս» (Ժէ): Այստեղ հակադրութիւնը առավել արդյունավետ է շնորհիվ խոսքի համաչափ կառուցվածքի. բովանդակութիւնը բոլորովին հակադիր արդյունքները հանդես են գալիս միեւնոյն ձևով, նախադասութիւն անդամների համաչափ դասավորութիւնը:

Համաչափ մասերի հակադրութիւն լավագույն օրինակ կարող է ծառայել նաև հետևյալ կտորը. «Եւ ահա խառնեալ զանմաքուրս բան ընդ նախադրեալ երջանկացն փառատրեալաւ աղբոսարկութիւն, որ վասն իմ գոչեն քեզ ի հաճութիւն, և ես ընդ նոսին իբր դառնութիւն եղեալ ընդ քաղցու. կամ տատասկ ընդ ողորկութեան, տգեղութիւն ընդ վայելչութեան, և տիղմ ընդ գեղեցկութեան մարգարտի, կահող ընդ յստակութեան ոսկւոյ, և կամ քարինս անարգս ընդ պայծառութեան արծաթոյ, բացասութիւն ընդ ճշմարտութեան, կամ աւազ ինչ առամնառու ընդ կակղութեան զանգուածոյ հացի» (ԶԲ):

Հակադրութիւն ամենամաքուր ձևը հակադիր կրկնութիւնն է, որն ուղեկցվում է համաչափութեամբ. երկու հակադիր նախադասութիւնները միմյանց հաստատում են. «Թագաւոր արդար կանգնէ զաշխարհ, և այլ անօրէն կործանէ»: Այսպիսի ետադարձ կրկնութիւնը հարուստ են Սողոմոնի առակները. «Իմաստուն թուի անձին իւրում այլ մեծատուն, և աղքատն հանճարեղ ստգտանէ զնա: Այլ անզգամ փորէ զհակառակութիւն, և այլ հեղ դադարեցոյց զմեղոս»:

Հակադրութիւն այս ձևը ավելի թույլ է, որովհետև կրում է առածային խոսքի բնույթ և զուրկ է ներքին հայցից ու թափից. հակադրութիւնը հանկարծակիութիւն և անսպասելիութիւն չի առաջացնում, քանի որ, երբ ասվում է՝ «Լաւ է աղքատ, որ զնայ ճշմարտութեամբ», հաջորդ նախադասութիւնը արդեն մտքում կազմվում է, այլևս նրա կարիքը չի զգացվում: Նարեկացու քնարական զեղումներով աուցուն ոճին այդպիսի սառը առածային հակադրութիւնները, որոնք ունեն չոր, մակագրական բնույթ, չէին կարող հարմարվել: Նարեկացին փնտրում է խոսքի սուր հակադրութիւններ, որոնք անսպասելի և հանկարծակի լինեն. որովհետև զգացումների հակասականութիւնը հնարավոր է միայն խոսքի այլ տիպի հակադրութեամբ արտահայտել, այսինքն հակադրութիւնը ստեղծվում է ոչ թե տարբեր առարկաների ու երևութների միջև, այլ հակադրութեան միևնույն անձի տարբեր վիճակների միջև և այլ ամբողջը համարյա միաժամանակ է հանդես գալիս: Ստեղծվում է մի տեսակ օթյումորոն, որտեղ հակադիր հատկանիշները հայտնվում են միևնույն անձի կամ երևութի միջև: «Որ մինչդեռ արթունս եմ, նիրհեմ. մինչդեռ զգաստ երեւիմ, թմբբիմ. ի խաղաղանալս իմում, ամբոխիմ. մինչդեռ արշաւեմս, առ ի յետոյսն հակամիտեմ, ծաղկիմ, և ոչ պտղաբերիմ. ասեմ, և ոչ առնեմ, մտանեմ ի բոյնն աղանի, և անտուտ աղուաւ ելանեմ. զամ սակաւ մի սպիտակ, և սրանամ դառնամ

նախին սեպեցալ. ի յոտս հաստատիմ, և ի յոտս տատանիմ. դասիմ ի պարս հեզոց, և մեզ ալսս կաքաւեմ: Այսօր մարդու հոգեկիր, վաղին մոլի խելագար. ի յելս արևուն հատուտ երեկմ, և ընդ երեկս ունայն դեգեմիմ...» (ՀԱ):

Ահա բանաստեղծի ապրած իրական կյանքի հակասությունը լեզվական ինչ ձևերով է արտահայտվում. բավական է միայն հենց այս կտորը, որպեսզի ապացուցվի մեր ասացելը, թե միջնադարի մեր բանաստեղծը կասկածում էր այն բոլորի համար, որին նա իր կյանքն էր դոհում բոլորանվեր: Նրա բարդ ապրումներն ու հոգեկան հակասությունները, որոնք առաջանում էին նրա ապրած դաշտաշրջանի հասարակական հարաբերությունների հետեւանքով, և որ ամենից խոր անդրադառնում էին նրա անհատական հոգում, առաջ էին բերում ոճի այն բազմազանությունը, որ մենք նկատում ենք: Ամեն քայլափոխում նա փնտրում է ոճական արտահայտչական նոր միջոցներ, որպեսզի կարողանա արտայտուն կերպով արտահայտել հոգեկան քաղաքացիական ապրումները, ամեն մի ոճական հնարի մեջ նա հանդես է բերում իր անհատականությունը՝ բոլոր տարբերիչ գծերով:

Ինչպես որ նրա ոճը հարուստ է հակադրություններով, այնպես էլ հարուստ է փոխաբերություններով ու համեմատություններով: Գեղարվեստական խոսքի այս միջոցները նարեկացին օգտագործել է ամենալայն չափերով: Հայոց հին գրականությունը չի ունեցել գեղարվեստական երկեր, որպեսզի նրանց միջոցով մշակվեին գեղարվեստական խոսքի բազմազան ձևերը: Նարեկացու առջև էր միայն Աստվածաշունչը իր պարզունակ ոճական միջոցներով և մեր պատմական ու կրոնական գրականական երկերը, որոնց մեջ մշակված չէին ոճական այնպիսի արտահայտություններ ու ձևեր, որ քնարական խորությունները դրսևորեին հոգեկան բարդ ապրումներ, որոնք անհատական լինելով հանդերձ, դառնային համամարդկային: Այդ բարդ հոգեկան փովածքների համար հարկավոր էր ստեղծել հատուկ ոճական միջոցներ, մշակել այդ միջոցները այնպիսի վարպետությամբ, որ նրանք իրականության երևույթները արտահայտեին իրենց բոլոր ներություններով, թանձրությամբ և միաժամանակ լինեին հուզիչ: Նարեկացու ապրած իրականությունը նրան դարձրել է նյարդային, տատանվող, կասկածոտ, նրա մեջ գոյություն չունի հավասարակշռված զգացում. հաճախ այդ զգա-

ցումները հասնում են գերազգրվածության սահմաններին և երբեմն բոլորովին մարում են. երբեմն նա ապրում է բարդ մղձավանջ, դուրս է գալիս բնական մարդու սահմաններից, տարվում է երազական տեսիլներով, մտալիկումներով և ապա հանգստանում է, ազատվում է այդ տեսլական ցնորքներից և այս բոլոր բեկբեկումները նա արտահայտում է տարբեր լեզվական ու ոճական միջոցներով:

Ջրամանալին այն է, որ այս մարդը նյութի այդ ամբողջ վերացականությունը արտահայտում է իրական պատկերներով: Հոգեկան ամենաբարդ երևույթները նա խտացնում է իրական առարկաներով. օրինակ՝ իր փոթորիկներով լի կյանքը պատկերավոր զուգահեռի միջոցով նմանեցնում է ծովին, որը լի է ծփանքներով, իսկ իր անկումը համեմատում է նավաբեկման հետ: Բանաստեղծական այսպիսի պատկեր աննախընթաց է մեր գրականության մեջ: Միայն հետո Սայաթ-Նովան է օգտագործել այդպիսի մի պատկեր, «Աշխարհ ծով դու մեջը նավ, ման իս զալիս լանդ իս անում»: Պատկերավորման չափազանցության արվեստը, փոխաբերական ներությունները իրենց արտահայտչությունները ստեղծում են տպավորությունների բազմաթիվ շարքեր. «Այն զի ծով է ինձ ծփանաց կենցաղդ իս բերմունք յոյժ նմանագոյն. յորում կոհակօք բազմօք անթիւ դիմեցման տատանեալ հոգիս ի յայսմ աշխարհի մարմնոյս շինուածով իբր ի նաւակի... որ և առ իմս հոգեւորական խորտակումն զուգաձայնել ոչ է սխալական: Քանզի մինչդեռ չունէի յանհոգութեան անտարակոյսն վստահութեամբ, դոյզն կասկած արկածից ի միտ բերելով՝ առ խտրոց փոքր միջոցին, որ ի մէջ հանգստեանն և աշխատութեանն, իբր այն թէ հասեալ իցէ ձմեռն յամբարայնի բքաբեր հողմով ժամանեալ երեքաւեանն դիմաւցութեամբ՝ ամբոխեաց զհանդարտութիւնն: Ուստի նաւն ի բախմանէ վայրենի արեացն խորտակեցաւ. թևոցն ձեռնարկութիւն բայքայեցաւ, կայմն ամբարձման ի կայից իւրոց խնցաւ, առաջաստիւն թռչնարան յանկարկատելի ծուէնս պատառեցաւ...»: Շարունակության մեջ նա թվարկում է նավի բոլոր մասերի անունները ամենայն մանրամասնությամբ, որոնք անշուշտ մտքով նմանեցնում է մարդու մարմնի այս կամ այն մասի հետ. այդ անուններից մի քանիսը նարեկացին միայն ինքն է գործածել, որոնք նարեկացու միջոցով մտել են մեր լեզվի մեջ:

(Շարունակելի)